

KASIMCAN SADIKOV'UN “UYGUR YAZISI İLE YAZILAN ESKİ TÜRK VESİKALARI (UYG'UR YOZUVIDA BİTİLGAN ESKİ TÜRKİY VASIQALAR)”ADLI ESERİ HAKKINDA*

Avazhan UMAROV**

ÖZ

Geçen yüzyılın başlarında Rus ve batı Avrupalı alimler tarafından Turfan bölgesinde yapılan araştırmalar neticesinde birçok maddi ve maneviyatlar, tarihi elyazması eserleri bulundu. Elyazmaları arasında Türk Budizm ve Mani dini cemaatleri tarafından yazılan resmi evraklar da vardı. Bu evrakların büyük bir kısmı Eski Uygurca yazılmıştır. Bu vesika belgeleri insanlar arasındaki ticari anlaşmalar, borç işlemleri, alım satım senetleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Kasımcın Sadıkov tarafından hazırlanan *Uygur Yazısı ile Yazılan Eski Türk Vesikaları (Uyg'ur Yozuvida Bitilgan Eski Turkiy Vasiqalar)* adlı eserde Eski Türk vesikaların dili, metinlerin incelemesi, transkripsiyonu ve Özbek Türkçesine aktarımı verilmiştir. Eski Türk vesikaları dilbilimi, metinbilimi açısından öğrenilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Vesikaları, Metinlerin Dil Özellikleri, Metinlerin Stilistik Özellikleri, Eski Türk Vesikalarının Metni

ABSTRACT

As a result of the researches carried out in the Turfan region by Russian and western European scholars at the beginning of the last century, many material and spiritual monuments and historical manuscripts were found. Among the

---

* Bu makale 03.07.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.07.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.07.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Avazhan Umarov, Kasımcın Sadıkov'un “Uygur Yazısı ile Yazılan Eski Türk Vesikaları (Uyg'ur Yozuvida Bitilgan Eski Turkiy Vasiqalar)” Adlı Eseri Hakkında, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-1 (2022), Karabük 2022, s. 143-149.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, avazkhanumarov@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4652-0082>

manuscripts were official documents written by the Turkish Buddhism and Manichaeen religious communities. Most of these documents were written in Old Uighur. These document documents provide extensive information about commercial agreements, debt transactions, purchase and sale notes between people. In the work named Old Turkish Documents Written in Uyghur Writing (Uyg'ur Yozuvida Bitilgan Eski Turkiy Vasiqalar) prepared by Kasımcan Sadıkov, the language of Old Turkish documents, analysis of texts, transcription and transfer to Uzbek Turkish are given. Old Turkish documents were learned in terms of linguistics and textology.

Keywords: Old Turkish Documents, Linguistic Features of Texts, Stylistic Features of Texts, Text of Old Turkish Documents

GİRİŞ

Prof. Dr. Kasımcan Sadıkov'un Özgeçmişi ve Çalışmaları

Kasımcan Sadıkov Pazıloviç (Qosimjon Sodıqov Pozılovich) 1 Ocak 1954'te Taşkent şehrinde doğdu. 1980 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Özbek Filolojisi Fakültesinden üstün başarı diploması ile mezun oldu.

1987 yılında Prof. Dr. G. Aydarov'un danışmanlığında *Kutadgu Bilig'in Dil Özellikleri (Eski Uygur Harfli Nüshasına Göre)* konulu doktora adaylık tezini başarıyla savundu. 1992 yılında ise *XI-XV. Yüzyıllar Uygur Harfli Türkçe Yazıtların İmla ve Fonetik Özellikleri* konulu doktora tezini verdi ve doktor unvanını aldı.

Kasımcan Sadıkov, Eski Türk yazı sistemleri, Eski Türkçe yazıtların dili, Eski Türkçe vesikalar ve onların dili, *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lugati't-Türk*, Eski Türklerin dini ve felsefi bakışları hakkında incelemeler yürütmektedir.¹

Uygur Yazısı ile Yazılan Eski Türk Vesikaları

Geçen yüzyılın başlarında Rus ve Batı Avrupalı bilim adamları tarafından Turfan bölgesinde yapılan araştırmalar neticesinde birçok maddi ve manevi anıtlar, tarihi elyazması eserleri bulundu. Elyazmaları arasında Türk Budizm ve

---

¹ Daha geniş bilgi için bkz: Boltabayev Saidbek, Özbek Türkolog Kasımcan Sadıkov'un Çalışmaları Üzerine Bibliyografya Denemesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/51, 2013, s. 35-62.

Mani dini cemaatleri tarafından yazılan resmi evraklar da vardı. Bu evrakların büyük bir kısmı Eski Uygurca yazılmıştır. Bu vesikalar halkın kendi arasındaki ticari anlaşmalar, borç işlemleri, alım satım senetleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Kasımcan Sadıkov tarafından hazırlanan *Uygur Yazısı ile Yazılan Eski Türk Vesikaları* (Uyg'ur Yozuvida Bitilgan Eski Turkiy Vasiqalar) adlı eserde Eski Türk vesikalarının dili, metinlerin incelemesi, transkripsiyonu ve Özbek Türkçesine aktarımı verilmiştir. Çalışma, Eski Türk vesikalarının dilbilimi, metinbilimi açısından incelemesini içermektedir.

166 sayfadana oluşan eserde aşağıdaki bölümler bulunmaktadır:

Giriş (s.6-9)

- I. Bölüm. Evrak İşi (Hujjatshunoslik) (s. 9-20)
- II. Bölüm. Metinlerin Dil Özellikleri (s. 20-39)
- III. Bölüm. Metinlerin Stilistik Özellikleri (s. 39-76)
- IV. Bölüm. Eski Türk Vesikalarının Metni, Aktarımı ve Açıklamaları (s. 161)

Sonuçlar (161-165)

Kaynaklar (165-166)

Yazar *Giriş* kısmında Türk dillerinde resmi yazı dilinin oluşmasında ve onun tarihi aşamasında ilk ve orta asırlardan kalan resmî belgelerin yeri ve önemi üzerinde durarak, Turfan bölgesinden bulunan maddi ve manevi anıt ve çoğu Eski Uygurca yazılan elyazması eserler hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra ise vesika ve onun anlamı hakkında bilgiler aktarılmıştır. Kitabın yazarı Kasımcan Sadıkov, Eski Türk vesikalarının dilbilimi ve metinbilimi açısından öğrenilmesi gerektiğini vurgulayarak vesikaların dil özelliklerini ve metinlerin yorumu ile ilgili Türkolojide ortaya çıkan çeşitli bakış açılarını karşılaştırarak değerlendirmeyi hedeflemiştir. Yine *Giriş* bölümünde Türkolojide çok önemli husus olan Eski Türkçe metinlerinde transkripsiyon ilkeleri meselesini ele almıştır.

Birinci bölüm olan *Evrak işi* (belge bilimi) bölümü beş alt başlığa ayrılmıştır. Yazar "Türk halklarında evrak işi biliminin ortaya çıkışı ve gelişimi" adlı alt başlıkta bilim, bilim teorisi, bilim sahası gibi anlamlara gelen "bilig" kelimesinin tarihi ve terminolojik görevleri hakkında geniş bilgi vermiştir. Erken Orta Çağ döneminde evrak işi (belge bilimi) bilimin bir alan olarak şekillenmesi devlet geleneği ve onun güçlü tarihi ile bağlı olduğu vurgulanmıştır. Türk halklarının evrak işi alanındaki en eski terimlerinden biri *söz* olduğu noktasına dikkat çekilmiş ve resmî belgelerde "söz" padişah ya da hükümdarın halkına söylediği ferman anlamına geldiği hatırlatılmıştır. *Yarlık, car, bitig, keleş, rica*

anlamında gelen *ötüg* ve *tamga*, *bakşı* kelimelerinin anlamı ve kullandığı yerler değerlendirilmiştir.

Vesikanın ne zaman yazıldığını öğrenme metotları adlı alt başlıkta ise vesikaların ne zaman yazıldığını bilmek çok kolay olmadığı, ancak bunun için belli başlı metotların kullanılabilmesi üzerinde durulmuştur. Kasımcan Sadıkov, vesikaların yazılış tarihini öğrenmenin en önemli iki yönüne dikkat çekmiştir. Onlardan biri metnin dil özellikleri, ikincisi ise yazı tipi olduğunu açıklamıştır. Uygur yazısı ile yazılan vesikalar Budizm cemaatleri tarafından ve Türklerin Budizm dinini kabul ettiği dönemlerde yazıldığı için belli başlı dil özellikleri, metin üslubu ve kelime hazinesine sahiptir. Yazar bütün bunları göz önünde bulundurarak vesika belgelerinin yazılış tarihini daha kolay tespit etmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Sadece belli bir dönemde kullanılan hâl ekleri, çokluk ekinin şekilleri, isim cümlelerinde yüklem *ol* ile kurulması gibi örneklerin metnin hazırlanış tarihini tespit etme işinde önemli olduğu hakkında açıklamalar yapılmıştır.

İlk Orta Çağdan Kalma Metinlerin Şimdiki Durumu adlı alt başlıkta vesikaların genel durumu, mürekkep rengi ve hasar gören evraklar hakkında kısaca yorumlar yapılmıştır. Metinde bulunan mühürler, mühürlerin şekli, hat üslubu, hattın devlet idaresindeki memur ya da kâtip tarafından yazıldığında çok tertipli ve düzenli olduğu, ama borç veren kişi tarafından düzenlendiğinde ise düzensiz şekilde olduğu gibi açıklamalar *Metnin Sanatsal Yönleri* adlı alt başlıkta verilmiştir.

Hat türü ve Erken Orta Çağ döneminde okuryazarlık adlı alt başlıkta ise resmi evraklar alım satım yapan kişiler tarafından yazılsa da bahşı(katip) tarafından yazılsa da imlaya çok dikkat edildiği açıklanmıştır. Bilimde bilinen resmî belgelerin dilsel ve metodolojik özellikleri, Erken Orta Çağ'ın başlarında Türk toplumlarında yüksek düzeyde evrak işi ve hukuk okur yazarlığının olduğu hususu ortaya konulmuştur. Hattın şekli ve yazı tipi kâtibin yeteneğine ve evrakın ne kadar önemli olduğundan haber verdiği belirtilerek aşağıdaki fikir beyan edilmiştir. *Bunun bir başka örneği de Toktamış Han'ın Polonya kralı Yagayla'ya gönderdiği yarlıkla Timur Kutlug yarlığının Altın Orda'da kültürel bir ortamda oluşturulmuş olması; her ikisi de klasik belge örnekleri olarak kabul edilir, ancak her ikisinin de yazı stili farklı olduğu, bu nedenle, yazım üslubu ve seçimi hakkında konuşurken onlara dikkat edilmesi vurgulanmıştır.*

Kitabın ikinci bölümü olan *Metinlerin Dil Özellikleri* kısmı ise üç alt başlıkla ele alınmıştır. *Vesikalar dilinin fonetik transformasyonu* adlı kısımda Uygur alfabesindeki harflerin polifonik bir özelliğe sahip olduğu, belirli bir harf birkaç sesi temsil etmek için kullanıldığı ve bu Uygurca metinleri transkripsiyonunda zorluklar doğurduğu ifade edilmiştir. Türk dilinin ünlü ve

ünsüz seslerinin tarihi gelişimi, özellikleri, *Kutadgu Bilig* ve *DivanüLugati't-Türk* eserlerindeki kelimeler örneğinde incelenmiştir. Uygur alfabesinde ünsüzlerin ifadesinde [k] - [g], [b] - [p], [t] - [d], genellikle [q] - [ğ] - [x], [s] - [z], [s] - [ş] sesleri yazılı olarak farklılık göstermeyip aynı işaretle ifade edilmesi, bu ise metni okuma, kelimelerin telaffuzunu tespit etme konusunda zorluklar doğurduğu örneklerle gösterilmiştir. Bu durumda, diğer yazıtlarda, özellikle Göktürk, Arap harfli metinlerde nasıl kullandığını dayanamak gerektiği söylenmiştir. *Vesikalardilinin morfolojik özellikleri* adlı ikinci alt başlıkta ise genel olarak hâl ekleri, fiiller, sayı sıfatları ve onların vesikalarda nasıl kullanıldığı *Divanü Lugati't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* eserlerindeki örneklerle karşılaştırılarak verilmiştir.

Vesikalar dilinin söz dizimsel yapısı kısmında ise metni anlamak için onun içeriğine göre cümlenin sınırını, düşüncenin tamlığını, mantık ve Türk dillerinin sözdizimsel yapısını dikkate almak gerektiği hatırlatılmıştır. Yazar tarafından bunu açıklamak üzere Berlin'de korunmakta olan 11 satırlı bir alım satım vesikası ve onun transkripsiyonu, tercümesi örnek olarak verilmiştir. Bunun dışında vesikalardaki cümleler ve onların şekilleri hakkında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Bu kısım vesikaların sözdizimsel bakımdan incelenmesinde önemli kaynak niteliğindedir.

Metinlerin Stilistik (üslupbilim) Özelliği şeklinde adlandırılan üçüncü bölüm bir kaç alt başlıklar ile ele alınmıştır. *Belgelerdeki öğelerin transfer yöntemi* adlı alt başlıkta hangi konularla ilgili vesika belgeleri düzenlendiği belirtilmiştir. Örnek olarak

- (1) Kölenin azat edilmesiyle ilgili belgeler;
- (2) Satılık kölelerle ilgili vesikalar;
- (3) Bir kişi veya eşyanın rehin verilmesi hakkındaki vesikalar;
- (4) Vasiyet veya miras vesikaları;
- (5) Evlat edinme vesikaları;
- (6) Ekilebilir arazi veya bağların kiralanması ile ilgili vesikalar;
- (7) Borçlanma vesikaları;
- (8) Ticaret borsası vesikaları;
- (9) Alım ve satım vesikaları;
- (10) Diğer vesika türleri.

Vesikalarda tarihin verilmesi adlı alt başlıkta ise belgelerin ne zaman yazıldığı yıl, ay, gün şeklinde verildiği örneklerle açıklanmıştır.

Vesikalarda mülkün ödünç alınması veya satılmasının nedeni, borçlanan ve verenin adının belirtilmesi adlı kısımda ise mülkü ödünç alan bir kişi olsa *maņa*, iki kişi olursa *bize* sözü ve ne sebeple kimden borç aldığı ya da kime bir şeyi ödünç verdiği gösterilmiştir. Belgede kullanılan *satdım, aldım, kergekbolup, tüşkegibi* kelimeler örnek olarak verilmiştir. Onun dışında diğer alt başlıklarda borcun ne zaman fazlası ile geri verilmesi gerektiği, mülkün değeri, eğer borç alan ya da mülk alan kişi vefat ederse onun borcunu kardeşi ya da oğlu veya akrabaları ödeyeceği açıklanmıştır. Yine vesikalarda satılan yerin sınırını belirleme, tanıkların ismini zikretme, tanıkların iki, üç veya dört kişiden oluştuğunu, *tanuk* kelimesi ve alım satımda iştirak eden kişilerin isimlerinin tam olarak yazılması gibi önemli yönlerin açıklanması çok dikkat çekicidir.

Vesikalarda sık sık tekrarlanan (stereotip) kelimeler adlı kısımda vesikalarda kullanılan stereotipler ve Orhun metnindeki stereotiplerin birbirinden biraz farklı olduğu örnek cümleleriyle ele alınmıştır. *Berginçä yoq-bar bolsar-men, örü-qudı bol, içtin-taşkın bol-, erklig beg işin-küçin tutup, miñ yıl, tümän küñ, taplasar, özi tutsun, taplamasar, adın kişikä ötkürü satsungibi* stereotip örnekleri hakkında detaylı bilgiler aktarılmıştır. Her bir stereotipin anlamı, kullandığı yer, başka Türkologlar tarafından ileri sürülen fikirler ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Türklerde alım satım meselesi adlı alt başlıkta ise yerleri kiralama, altın, gümüşü borç olarak alma, ölçü birimleri için kullanılan kelimeler, örneğin buğday için kullanılan *küri*, altın ve gümüş için kullanılan *yastuq*, kumaş için kullanılan *bağlık*, Çince'den giren kuan, pu, yağ ve sıvı ürünler için Çince'den alıntı olan *sıñ* kelimesi, *kap, küp* gibi terimlerin anlamı ve ne için kullanıldığı kapsamlı şekilde izah edilmiştir.

Eserin en geniş ve detaylı bölümlerinden olan *Eski Türk Vesikalarının Metni, Aktarımı ve Açıklamaları* adlı dördüncü bölüm çeşitli konularla ilgili 54 vesikadan oluşmaktadır. Söz konusu 54 vesika tek tek incelenmiştir. İlk önce vesikanın nerede ve kim tarafından bulunduğu, şimdi nerede korunmakta olduğu, metinde bulunan damga(mühür), kağıdının şekli ve durumu hakkında bilgi aktarılmıştır. Sonra ise vesikanın transkripsiyonu, sonra her bir satırda geçen kelimelerin açıklaması, ondan sonra ise metinlerin aktarımı verilmiştir.

Kaynaklar kısmında ise alanla ilgili çok önemli kaynaklar verilmiştir.

Sonuç olarak Kasımcan Sadikov'un *Uygur Yazısı ile Yazılan Eski Türk Vesikaları* (Uyg'ur Yozuvida Bitilgan Eski TurkiyVasiqalar) adlı çalışması Eski Uygur yazılı vesikalar araştırmaları için çok önemli kaynaklardan biridir. Eser vesikaların dilbilim, üslupbilim özelliklerini çok kapsamlı şekilde işlemiş olması ve Türk halklarının resmî belgelerinin tarihi neler esasında geliştiği ve dayandığı geçmişin izah etmiş olması ile çok önemlidir. Eserde 54 vesikanın transkripsiyonlu metni, Özbekçe aktarımı ve açıklamalarının verilmesi

metinleri bütünü ile anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Eseri ve önemli çalışmalarından dolayı Kasımcan Sadıkov'u kutluyor, sonraki bilimsel faaliyetlerinde başarılar diliyoruz.

KAYNAKÇA

SADIKOV, Kasımcan, *Uygur Yazuvıda Bitilgen Eski Türki Vesikalar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.

BOLTABAYEV. Saidbek, "Özbek Türkolog Kasımcan Sadıkov'un Çalışmaları Üzerine Bibliyografya Denemesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, S. 51, s. 35-62.

